

Uskonpuhdistuksen avainvuotena voidaan pitää vuotta 1520. Silloin paavi Leo X on lähettänyt Lutherille pannauhkauksen *Exurge domine* ja Luther on joutunut valmistautumaan vastaukseen. Kesäkuussa tulleen kirjeen Luther polttaa joulukuussa. Siinä välissä hän on kirjoittanut tärkeät kirjasensa “kristilliselle aatelille”, “Kristityn vapaudesta” ja tässä tarkasteltavan “Kirkon Baabelin vankeudesta”. Seuraavan vuoden 1521 tammikuussa seuraa paavin suorittama ekskommunikaatio (bulla *Decet Romanum Pontificem*). Ja lopulta huhtikuussa Luther viedään Wormsin valtiopäiville, jonka kuuluisista puheenvuoroista tuli uskonpuhdistuksen symboli.

Lutherin kirjaa “Kirkon Baabelin vankeudesta” on pidetty hänen ensimmäisenä varsinaisena opillisena teoksenaan. Se ei ole tietenkään ainoa, koska montaa laajempaa teosta voidaan vielä suuremmalla syyllä pitää uskonopin esityksinä (Iso katekismus, Sidottu ratkaisuvälillä jne.). Joka tapauksessa *Baabelin vankeudesta* käsittelee sakramenttioppia jäsentyneesti ja pikkutarkasti. Luther käy siinä läpi ehtoollisen (ja messun), kasteen, ripin, sekä tekee rajan perinteisiin katolisiin sakramentteihin (erityisesti avioliittoon vihkimiseen).

Luther katolisen messu-uhrin ja reformoidun teologian välissä

Lutherin oma perinne oli tietysti katolinen. Keskiaikaisen näkemyksen ytimessä on ajatus messu-uhrista. Trentossa sanottiin, että sakramentin ohella eukaristia on “tosi ja varsinainen uhri” (verum et proprium sacrificium). Ero ristin uhriin on siinä, että se oli absoluuttinen. Messu-uhri puolestaan on suhteellinen, koska se on (1) ristin uhrin representaatio eli nykyistäminen, se on (2) muistamista ja (3) ristin hedelmien soveltamista. Messu-uhrin toimittaminen on uhripappeutta (jonka luonne nousee Vanhasta testamentista). Tosin katoliset uskovat, että uhripappi ja messu-uhri ovat yhtä Kristuksessa. Teologisesti messu-uhrin toimittaminen on kuitenkin sidoksissa pappiin, jonka erityinen sakramentaalinen virka saa autoriteettinsa paavin virasta Kristuksen sijaisena. Kukaan muu ei voi toimittaa eukaristiaa.

Katolinen käsitys muistuttaa uhritoimitusta myös siksi, että papin toimituksessa ehtoollisaineiden uskotaan muuttuvan. Katolisen kirkon tomistisessa teologiassa ehtoollinen selitettiin Aristoteleen avulla. Transsubstantiaatio-oppi, eli käsitys ehtoollisaineiden muuttumisesta, käyttää hyväkseen muodon ja aineksen eroa. Opin mukaan ehtoollisen aines (materia) säilyy ehtoollisen asettamisessa samana, mutta muoto (forma) eli (ideoiden maailmaan kuuluva) olemus vaihtuu leivästä Kristuksen ruumiiksi (transsubstantiaatio eli substanssin muutos). Tämä oli filosofinen ratkaisu ehtoollisen tuottamaan älylliseen ongelmaan.

Tästä seuraa toisaalta reaaliapresensin ajatus: Jeesuksen ruumis ja veri ovat todellisesti ja olemuksellisesti (substantialiter) läsnä. Toisaalta näkemys on aristotelinen: substanssi on muuttunut, mutta aksidenssit (havaittavat hahmot: ulkonäkö, maku jne.) ovat entiset. Näistä syistä ehtoollisaineille osoitetaan kultillista kunnioitusta (adoraatiota).

Kirkon piirissä donatolaiskiista asetti ehtoollisdebatille perälaudan. Kyse on tunnetusti siitä, onko ehtoollisen pätevyys kiinni toimittajasta. Uskonpuhdistuksen aikana oli houkutus ajatella, että ehtoollisen ongelmana on se, että sitä toimittavat epäuskoiset ja seurakuntalaisia riistävät papit. Luther määrittelee ehtoollisen (alla) kuitenkin niin, että hän ei sorru donatolaisuuteen.

Vastapuolen katolisille näkemyksille asettivat puolestaan Calvin ja Zwingli sekä reformoidut teologit. Yleensä tehdään ero “merkin ja asian” välille. Yleensä reaaliapresens hylätään, koska Kristuksen ruumis on “taivaassa Isän oikealla puolella”. Myös Westminsterin tunnustuksessa hylätään Kristuksen todellinen läsnäolo ehtoollisessa (luterilaisia vastaan). Ja Heidelbergin katekismus toteaa, että ehtoollisleipä ei ole itse Kristuksen ruumis. Reformoidulle käsitykselle (joka tosin vaihtelee) on tyypillistä pitää sakramenttia pelkkänä symbolina todelliselle asialle.

Miksi “Baabelin vankeudesta”? Lutherin kirja ei ole pelkästään oppinut teos sakramenteista, vaan se on taistelukirjoitus. Tässäkin kirjassa Luther nousee ankarasti paavia ja tämän teologeja vastaan. Kirjan asenne on hurja. Luther moittii kirkon oppineita siitä, että nämä ovat sivuuttaneet Raamatun opetuksen ja korvanneet sen turhilla opetuksilla.

“Ensiksikin minun täytyy kieltää se, että sakramenteja olisi seitsemän, sillä nykyisin en voi puoltaa muuta kuin kolmea sakramenttia, kastetta, parannusta [rippiä] ja leipää [Ehtoollista]. Väitän, että paavillinen kuuria on vienyt nämä kaikki kurjaan vankeuteen ja että kirkolta on kokonaan ryöstetty sen vapaus. Jos tahtoisin puhua Raamatun kielenkäytön mukaan, olisi minulla yksi ainoa sakramentti ja kolme sakramentillista merkkiä.” (s. 398)

Luther lähestyy ehtoollisteologiaa arvioimalla messua. Siitähän kirkossa oli kyse. Messu rakentuu ehtoollisliturgian ympärille. Lutherin keskeisin kritiikki kohdistui siihen, että messusta oli muodostunut ihmisen pyrkimys suostutella Jumalaa omiin tarkoituksiinsa. Messujen avulla suoritettiin hyvitystekoja ja lyhennettiin kiirastulen aikaa. Lutherin mielestä on varmaa, “ettei messu ole teko, joka voidaan suorittaa toisen puolesta, vaan, niin kuin sanotaan, jokaisen yksityisen oman uskon vahvistamis- ja ravitsemistilaisuus” (s. 424).

Yhteisen (latinankielisen) jumalanpalveluksen toinen pahennus oli edellistä suurempi: “Yleisesti uskotaan nimittäin, että messu on uhri, joka tuodaan Jumalalle. Tässä mielessä kuuluvat messukaanonin sanatkin: ‘Nämä antimet, nämä lahjat, tämä pyhä uhri’... Sen tähden sanotaan myöskin Kristusta alttarin uhriksi.” (424). Kyse oli siten uhrista, jonka pappi uhripappina toimittaa yhä uudelleen ja uudelleen.

Teologinen ratkaisu ehtoollisen ja messun oikean ymmärtämisen suuntaan lähtee Lutherin mukaan Raamatusta. Hän toistaa sekä evankeliumeista että Paavalilta löytyvät asetussanat ja korostaa, että ehtoollisessa on kyse Kristuksen kertakaikkisesta uhrista ihmisten syntien edestä. “Meidän messumme on sitä kristillisempi, kuta enemmän se on kaikkein ensimmäisen messun kaltainen, jonka Kristus toimitti ehtoollispöydässä”. Tällaisen näkemyksen vallankumouksellisuus Lutherin aikana oli väistämätön. Niinpä hän esityksessään tarkastelee erilaisia vankeuksia.

Ehtoollisen sakramentin “ensimmäinen vankeus” koskee Lutherin mukaan ehtoollisen ainetta tai täydellisyyttä, “jonka Rooman hirmuvallitus on riistänyt meiltä”. Hän tarkoittaa sitä, että maallikoille jaettiin messussa vain leipä. Raamatun mukaan (sitä haluaville) ihmisille pitäisi jakaa molemmat aineet, koska perustetta yksipuolisuuteen ei ole.

Ehtoollisen “toinen vankeus” koskee teologiaa. Lutherin vastustajana on “Tuomas Aquinolaisen eli toisin sanoen Aristoteleen kirkko”. Tomistinen teologia opetti transsubstantiaatio-opin mukaista näkemystä ehtoollisesta. Mistä tässä on kyse? Aristoteleen mukaan “universaalien” eli ideoiden ja maailmassa nähtävien asioiden välillä täytyy olla kiinteä suhde. Hänen mukaansa kaikilla asioilla on käsitteellinen muoto (forma) ja konkreettinen aines (materia). Ihmisen mieli tunnistaa “muodon” eli asioiden pysyvän olemuksen (substanssin). Ihminen siis tunnistaa “universaalit” oman järkensä avulla, ja siitä syntyy käsite. Tällä perusteella Aristoteles uskoi näiden muotojen eli käsitteiden olevan kaikille ihmisille aina samoja.

Katolisen kirkon tomistisessa teologiassa ehtoollinen selitettiin Aristoteleen avulla. Transsubstantiaatio-oppi, eli käsitys ehtoollisaineiden muuttumisesta, käyttää hyväkseen muodon ja aineksen eroa. Opin mukaan ehtoollisen aines (materia) säilyy ehtoollisen asettamisessa samana, mutta muoto (forma) eli (ideoiden maailmaan kuuluva) olemus vaihtuu leivästä Kristuksen ruumiiksi (transsubstantiaatio eli substanssin muutos). Tämä oli filosofinen ratkaisu ehtoollisen tuottamaan älylliseen ongelmaan.

Lutherilla on näin ollen menossa kahden rintaman sota. Yhtäältä hän torjuu tomistit, joiden mukaan ehtoollisesta pitäisi opettaa substanssin muutoksena. Toisaalta hän torjuu nominalistit, joiden mukaan ehtoollisella ei ole yhteyttä Jumalan todellisuuteen. Luther vastaa yksinkertaisesti: “Ehtoollisessa on läsnä todellinen leipä ja todellinen viini. Niissä on Kristuksen todellinen ruumis ja todellinen veri” (s. 406).

Luther ja Augustinuksen merkkiteoria

Luther puhuu sakramenteista merkkeinä. Tämän teologisen perinteen hän on saanut Augustinukselta, joka käytti opetuksessaan usein jakoa merkin (*signum*) ja itse asian (*res*) välillä. Merkki edustaa kohdettaan. Tämä oli tietysti tunnettu filosofinen jako jo antiikin ajoilla. Augustinus sovelsi etenkin uskonnollista kieltä koskevan merkkiteorian teologiaan siten, että inhimillisinä sanoina merkit edustavat Jumalan luovaa ja toimivaa sanaa. Näin ulkonaiset merkit toimivat sakramenteissa. Leipä toimii merkkinä Kristuksen ruumiista. Augustinus sanoo jopa, että Kristuksen ihmisyyys toimii sakramenttina hänen jumaluudelleen (TRE).

Luther käyttää merkkiä samaan tapaan kuvatessaan ehtoollisen ja ylipäätään sakramenttien merkitystä. "On totisesti totta, että Jumala liittää tavallisesti jokaiseen lupaukseensa jonkin merkin muistuttamaan meitä siitä, jotta me sitä uskollisemmin säilyttäisimme ja paremmin muistaisimme sen." Näin Jumala on myös messuun, joka on hänen suurin lupauksensa, "liittänyt lupauksen arvoisina merkkeinä oman ruumiinsa ja oman verensä leivässä ja viinissä". Kasteeseen puolestaan on liitetty veteen upottaminen. Tästä näemme, että jokaisessa Jumalan lupauksessa esiintyy sana ja merkki. Huomaamme, että sana on testamentti, merkki taas sakramentti." (Baabelin vankeudesta).

Näin Lutherin kielenkäytössä sakramentti saa itse asiassa merkin aseman. "Siten esim. messussa Kristuksen sana on testamentti, leipä ja viini taas sakramentti. Niin kuin sanassa on enemmän voimaa kuin merkissä, on samoin testamentissa enemmän voimaa kuin sakramentissa." (s. 418). Näin alkaa jäsentyä Lutherin perustava teologia, jonka mukaan kokonainen sakramentti syntyy siitä, että aineelliseen merkkiin yhdistyy sana. Pelkkä merkki ei ole itsessään vielä mitään, mutta sanaan liitettynä siitä tulee toimiva sakramentti, jossa Kristus itse on läsnä. Luther korostaa lisäksi, että "kaikissa sakramenteissa merkki sellaisenaan on verrattoman paljon vähemmän arvoinen kuin se, mitä sillä osoitetaan" (s. 402).

Merkkiteoria ei tosin periytynyt Lutherin aikaan pelkästään Augustinukselta. Hänen oman yliopistonsa via moderna jatkoi Ochamilaisen nominalismia, jossa merkin ja asian välistä suhdetta tarkasteltiin ilman metafysisiä oletuksia. Siksi Luther korostaa (nominalismi vastaan) omassa merkkihermeneutiikassaan, että merkin (*signum*) ja itse asian (*res*) ohella sakramentin todellisuus täydentyy sakramentin vastaanoton eli *uskon* kautta. Muutoin merkki pelkistetään vain symboliksi, jolla ei ole olemuksellista yhteyttä Jumalan perimmäiseen todellisuuteen. Tämä oli nominalismin vaara, ja sellaiseen suuntaan eteni myös Zwinglin kalvinismi.

Kasteesta puhuessaan Luther korostaa jälleen, että kasteeseen kuuluu "merkki eli sakramentti" eli veteen kastaminen. Hän vastustaa vanhaa käsitystä, jonka mukaan vedessä olisi jokin "salainen hengellinen voima". Sen sijaan olennaista on merkkiin liittyvä sana. Lutherille kyseessä on "uskoa vaativa lupauksen sana". Sakramenttien voima on hänen mukaansa siinä, että ne ovat vanhurskauttavan uskon merkkejä: "Sen tähden ne ovatkin vanhurskauttamisen merkkejä eli sakramentteja, koska ne kerran ovat vanhurskauttavan uskon eivätkä minkään teon sakramentteja." (s. 435). Tästä löytyy peruste sille, miksi Luther sanoo, että ilman uskoa sakramentti on tehoton.

"Samoin ei myöskään kaste vanhurskautta ja hyödytä ketään, vaan sen tekee usko siihen lupauksen sanaan, johon kaste liittyy. Sillä usko vanhurskauttaa ja täyttää sen, mitä kaste merkitsee." (s. 436). Ehtoollisen ja kasteen vastaanottaminen uskolla on Lutherille niin tärkeä piirre, että hänen mielestään vasta usko lopulta tekee sakramentin. Tämä selittää edelleen sitä, miksi Luther vastustaa katolista ajatusta siitä, että messu vaikuttaa tehdyn teon perusteella, "opus operatum" (427). Aina tarvitaan myös usko: "sakramentteja ei täytetä niitä toimittamalla, vaan niihin uskomalla" (436).

Paavi virka ehtoollinen

Luther kritisoi paavin asemaan nimenomaan Raamatulla. "Jos tehdään ero paavin opin ja pyhän Raamatun välillä ja pannaan ne vastakkain, käy ilmi, että paavin oppi on parhaimmillaan peräisin

Rooman keisarien pakanillisesta oikeudesta. Rooman oikeus säätelee kuitenkin vain “poliittista toimintaa ja oikeuden käyttöä”, ja tämän myös paavin dekretaalit osoittavat. Sitten annetaan ohjeita kirkoista ja seremonioista tai vaatteista ja ruuasta, mutta säännöstö “ei kaiken keskelläkään puhu mitään Kristuksesta, uskosta eikä Jumalan käskyistä”.

“Pelkkänä Perkeleenä hän vihdoin Jumalan yläpuolelle ja häntä vastaan asettuen latelee valheitaan messuista, kiirastulesta, luostarielämästä sekä itse keksityistä teoista ja jumalanpalveluksesta. Sitä juuri aito paavilaisuus on. Paavi tuomitsee, tappaa ja räökkää kaikkia kristittyjä, jotka eivät yli kaiken ylistä ja kunnioita hänen iljettävyyttään. Näin ollen, yhtä vähän kuin me pystymme palvomaan Perkelettä itseään herrana tai jumalana, yhtä vähän me siedämme päänä tai herrana hänen apostoliaan eli paavia Antikristusta, kun tämä käyttää valtaansa. Sillä hänen paavillinen vallankäyttönsä on itse asiassa valehtelmista ja murhaamista, ruumiin ja sielun syöksemistä iankaikkiseen turmioon.” (Neljäs opinkohta, 14)

Lutherin kritiikki, tietysti kontekstia ajatellen tunnusustilanteessa, on kärjekkäämpää kuin koskaan. Paavi on tehnyt itsestään Kristuksen veroinen ja enemmänkin: hän on kirkossa nostanut itsensä Jumalan yläpuolelle – koskapa hän katsoo voivansa kristisoida jopa Raamattua. Hän ei kuitenkaan Lutherin mukaan ole kirkon pää *jure divino*, Jumalan säätämysten perusteella. Paavin teologisesta lankeemuksesta seuraa, että täydellisen vallan ottanut paavi ei anna kenekään uskoa kirkossa aidon evankeliumin mukaisesti. Virheellisesti perusteltua asemaa tukee puolestaan Lutherin mukaan valheellinen teologia. Paavi valehtelee – eli opettaa Raamatun vastaisesti – messuista, kiirastulesta ja ylipäätään kaikenlaisista itse keksityistä teoista. Koska sieluja ja sydämiä ei vapauteta, paavi vain räökkää kristittyjä. Tällaista paavia Luther katsoo voivansa palvella yhtä vähän kuin Perkelettä itseään. Ehtoollinen ei kuitenkaan tule paavilta, vaan Kristukselta.

Sakramenttien määrittely

Teologisessa mielessä Lutherin tärkeä tehtävä on määritellä sakramentti uudelleen ja tämän avulla rajoittaa sakramenttien määrää. Lutherin mukaan sakramentissa on olennaista Jumalan evankeliumin lupaus, aine ja usko. Tällä perusteella konfirmaatio (käsien päälle paneminen) ei ole sakramentti. Luther käy edelleen pitkän keskustelun siitä, miksi avioliitto ei ole sakramentti. “Olemme sanoneet, että jokaiseen sakramenttiin kuuluu jumalallisen lupauksen sana, joka sakramentin merkin vastaanottajan tulee uskoa, ja että pelkkä merkki ei voi olla mikään sakramentti. Mutta missään ei ole kirjoitettu, että se, joka ottaa itselleen vaimon, saisi siten jotakin jumalallista armoa.” Tätä seuraa pitkä selitys avioliitosta. Avioliiton kieltäminen papeilta on pelkkää ihmisten keksintöä (466). Pappien selibaatti oli ollut voimassa vuosisatoja, ja se on ollut sitä katolisessa kirkossa myös 500 vuotta uskonpuhdistuksen jälkeen. Voidaan sanoa, että uskonpuhdistajien tuoma murros tässä aiheessa perustui hyvin laadittuun sakramenttiteologiaan.

Kuka sitten toimittaa sakramentin oikein? Luther on oppinut donatolaiskiistasta. “Samoin kuin siis jumalaton voi toimittaa kasteen, se on: lukea lupauksen sanan ja valaa kastettavan vedellä, samoin voi hän lausua ehtoollis-sakramentinkin lupauksen ja palvella ehtoollisvieraita ja samalla itsekin nauttia Ehtoollista, samoin kuin Juudas petturi Herran omalla Ehtoollisella. Sakramentti ja testamentti pysyvät aina samoina vaikuttaen uskovissa omaa, mutta uskottomissa vierasta työtään.” (427)

Kaikkineen Luther mullistaa myös ehtoollis-opin. Hän (1) purkaa messu-uhrin ja hylkää Aristotelisen muuttumisteorian. Hän (2) erottaa messun ja ehtoollisen asettamisen paavin vallasta (ja virkateologiasta). Samalla (3) asettuu kohdalleen kyse siitä, vaikuttaako ehtoollisen asettajan usko sen pätevyyteen. Hän myös (4) määrittelee uudelleen reaali-presensin eli Kristuksen läsnäolon ehtoollisessa ja sitoo sen sanaan. Ja lopulta (5) Sanan *efficacia* (vaikuttavuus) ja sen vastapuolena uskon todellisuus selittävät ehtoollisen dynaamista luonnetta. Kärjitetysti sanoen usko tekee ehtoollisen. Tämä tarkoittaa sitä, että epäuskoinen syö turmioksensa.